

ХАЛЫҚ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДЭСТҮРЛЕРДИ ҮЙРЕНИЎ ДЭЎИР ТАЛАБЫ

Гуззал Отепбергенова – филология илимлари бойынша философия докторы (PhD)
Ўзбекистан мамлекетлик кóркem óнер хám маданият институты Нокис филиалы

Таянч сўзлар: миллий мерос, нотиклик санъати, импровизация, адабиёт, фольклор, санъат, анъана, халқ оғзаки ижоди.

Ключевые слова: национальное наследие, ораторское искусство, импровизация, литература, фольклор, искусство, традиция, народное устное творчество.

Key words: national heritage, oratory, improvisation, literature, folklore, art, tradition, folklore.

Илим-маърифат хэм эдебият – жаңа ояныў дэўириниң тырнағы оның тийкарында халқымыздың миллий сана сезими, миллий идея, раўажланыўға болған исеним, жэмийеттиң турақлылығын тэмийинлеўдеги бекем эмеллердиң бири болып табылады.

Соның ушында Президентимиз Ш.М.Мирзиёев: «Эдебиятқа хэм кóркem óнерге, маданиятқа итибар, ең аўеле, халқымызға итибар, келешегимизге итибар екенлигин, уллы шайырымыз Шолпан айтқандай, эдебият, маданият жасаса, миллет жасайтуғынлығын умытыўға бизиң хеш қандай ҳақымыз жоқ» [1.181] деген еди. Эдебияттың уллылығы миллет келешеге, жэмийет раўажланыўының тийкаргы буўыны, Демек, хэзирги эдебият пенен бирге, эдебияттың ерте дэўир басқышларын, аўызеки дóретпелер, ески эдебий қолжазбалар, уллы данышпанлардың руўхый мийрасларын үйрениў бүгинги дэўирдеги жас аўладты тәрбиялаўда орны шексиз бийбаха мийраслар болып табылады. Бул бойынша да Президентимиз Ш.М.Мирзиёев: «Егер биз сийрек гезлесетуғын кóркem óнерди сақлаў ушын бүгин барлығымыз биргеликте хэркет етпесек, ертең дым кеш болады, келешек аўладлар, тарийх буны кеширмейди. Елимизде 100 томлық «Ўзбек халық дóретиўшилиги естеликлери» баспадан жэрияланбақта. ...«Қарақалпақ фольклоры» топламы да баспада жэрияланды. Булардың барлығы усы бийбаха кóркem óнер манаўый турмысымызда айрықша аҳмийетли орын тутатығынлығынан дэрек береді». [2.136-137]

Тийкаргы бөлим. Эдебиятшы алым Н.Жаббаров «... қурамалы хэм қарама-қарсылықлы шараятта дуньяны ғалабалық маданият соққасынан, манаўаятсызлық хэм бузықлық ийириминен сақлап қала алатуғын бирден-бир күш бул эдебият» [4.3] деген еди. Демек, миллий руўхый мийрасларымызды үйрениў- жас аўладты Ўатанға садық, мухаббат руўхында тәрбиялаўда, руўхый дуньясын байытыўда, Инсаният жэмийетиниң

раўажланыўында аийемги дэўирлеринде кóркem эдебият хэм кóркem óнер түрлери жүдэ узак дэўирлерде тамыр урғанлығы эдебият тарийхы арқалы жақсы билемиз. Ойткени, инсан сыртқы орталықты, жэмийетти, турмысты тек ғана эмелий хызмет барысында билиў менен шекленип қалмай, оларды кóркem-эстетикалық пикирлеўлер, сезиўлер арқалы үйренеди. Инсаният тарийхының барлық дэўирлеринде де кóркem эдебият хэм шешенлик óнери кóркem óнер түрлериниң бири, олар арасында ең жетекши, айрықша түри сыпатында аҳмийетли роль атқарған. Соның ушын да «...эдебият инсанды ақылы хэм руўхый камалға жеткереди, жэмийеттиң манаўый раўажланыўына хызмет етеди» [5.39] деп бахалағаны бийкарга емес. Элбетте, кóркem эдебият – кóркem сөз óнери болып, сыртқы дуньяны, жэмийетлик турмысты образлар арқалы таныды. Эдебият жэмийетлик сананың ажыралмас түри болып, тэбиятты, турмысты билиўге умтылады хэм олар туўралы түсиниклерди кóркem образлар менен береді.

Аийемги маданият, эдебият хэм кóркem óнер үлгилери Мыср, Шумер, Қытай, Хиндстан, Орайлық Азия еллери улыўма Шығыс халықларында пайда болғанлығын көпшилик илимпазлар мойынлап атыр. [1.13-14-б.; 7,8-б.; 6.3-б.] Шығыс халықлары маданияты тарийхын үйрениўши алымлар «Аийемги Шығыста шегине жеткен жыртқышлық соншама маданиятты жоқ етпегенде, биз Греция менен Римнен бурынырақ сол еллердиң маданиятын тереңирек үйренген болар едик. Аийемги маданияттың төркини Шығыстан таралыўына қарамастан, олар рехимсиз түрде қыйратылған» [1.13-14]-деп жазады. Буның айқын дәлили сыпатында Шығыс халықларында кең тарқалған «Авесто», «Гильгамеш», «Махабхарата», «Румияна», х.т.б. кóркem эдебий естеликлерди атап өтиў орынлы. Мине, усындай Шығыс халықларында кең тарқалған фольклорлық

әдебий естеликлер түркий халықлары әдебиятының қәлиплесиўине әдебий тәсир жасады. Миллий руўхый мийрасларымыздың бири көркем әдебиат пенен шешенлик өнерин мәнәўый қәдириятлар сыпатында үйрениў менен бирге, жас әўладты сөз өнерине тәрбиялаўда, сиясий-дипломатиялық қатнасықларда әхмийетли роль ойнайтуғынлығын аңлаўға болады.

Шешен - тилге жүйрик, сөз қыйсынын ушқыр ойдың қас қағымында таўып айтатуғын халық тәрәпинен баҳаланған сөз шебери. Ол қәлеген ўақтында ақыл-сананың жәрдеми, импровизациялық уқыбы менен терең мәнили, жүйели, тапқырлық пенен сөйлейтуғын инсанлар. Шешенлик ағып турған поэзия, тынып турған философия, гейде қосық пенен тоқылған сөз тынығы, сырлы теңеў, астарлы сөз, жыйнақлы, тужырымлы, жумбақлы, тилсимли ой толғанысының туўындысы. Бул хаққындағы өнер (ораторлық) шешенлик өнери деп аталып, дүнья халықларының мәдений, руўхый, сиясий-экономикалық хәм жәмийетлик-психологиялық турмысындағы сөйлеў өнериниң улыўмалық атамасы болып табылады. Шешенлик сөз шеберлиги адамзат жәмийетиниң сиясий-дипломатикалық, социал-экономикалық турмысы зәрүрликлеринен келип шыққан өнер хәм кәсип түри болып қәлиплескен. Демек, шешенлик сөз өнери жәмийеттиң тарийхый раўажланыў басқышларында кәсип түрине айланып, өз дәўириниң көркем эстетикалық талаптарын қанатландырыў менен бирге, сиясий гүрестиң бирден-бир жедел қуралына айлана баслады. Шешенлик өнери (сөз өнери) кәсибиниң әмелий нәтийжелери руў-қәўимлердиң, халықлардың, мәмлекетлердиң сиясий-дипломатиялық, экономикалық қатнасықларында сиясий-әскерий даў-жәнжеллерди тыныш жол менен шешилиўлерин, халықлар дослығын тәмийинлеўде, жәмийетлик тарийхый процесслерде, көркем әдебий дәреклерде, халық аўызеки дәрәтпелеринде көрип отырмыз. Усындай жәмийетлик тарийхый зәрүрликлерге байланыслы шешенлик сөз өнери пайда болған хәм бул өнерди ийелегенлер шешен деп аталған. Шешенлер импровизациялық қәбилетлерин жетилистириў ушын халықтың бай көркем аўызеки дәрәтпелери, әдебий шығармалары менен бирге дүньялық илимлерден де хабардар болып, энциклопедиялық билимге де ийе болған. Соның менен биргеликте шешенлердиң сөз хәм пикир өткирлигинде тынық хаўаз, бәлент даўыс хәм

импровизациялық уқып та үлкен рол ойнаған. Демек, шешен сөз өнериниң жетик қәнигеси болыўы менен бирге саз (музыка), хәрәкет (театр) өнеринлериниң де жетик устасы болған. Бул синкретикалық өнерлер шешенлердиң сөз өнеринде, дипломатияда айрықша әхмийетке ийе болған. Буны биз түркий халықлардың тарийхый өтмиши арқалы байқап отырмыз. Мәселен, Қотан, Кетбуға, Соппаслы Сыпыра жыраў, Асан қайғы, Доспамбет хәм т.б жыраў-шайырлардың дәрәтиўшилигинде бул өнерлердиң әхмийетли тәрәптери тарийхта қалған. Шешенлик өнери (ораторлық) көркем әдебиат пенен тығыз байланыслы. Көркем әдебиаттың тәсиршеңлигиниң, көркемлик бояўының артыўына шешенлик сөзлердиң әхмийети оғада жоқары екенлигин биз жақсы сеземиз. Өйткени, халық аўызеки дәрәтиўшилигиниң үлгилери: дәстанлар, жырлар, терме-толғаўлар, тарийхый қосықлар әпсана хәм рәўиятларда, жазба әдебиатта (поэма, роман, повест х.т.б) толып атырған шешенлик сөзлер үлгилериниң шығарма сүйегине енисип кеткенин аңлап отырмыз.

Әйемги Грецияда ораторлық өнери (риторика) бул сөйлеў теориясы, лекторларға (баянатшы, шығып сөйлеўшилер) бағдарланған қағыйдалар топلامы болды. Кейинги дәўирлерде (Орта әсирлерде) риторика қағыйдалары көркем әдебиатқа өте баслады. Риторика көркем әдебиаттың көркем тәсиршеңлигиниң артыўына алып келди. Бир неше әсирлер даўамында көркем әдебий дәрәтиўшилиқ (әсиресе, эпос, трагедия, ода) риторика қағыйдаларына бойсынған ҳалда, ораторлық (шешенлик) тәжирийбеден пайдаланылған. [8,243-б.] Солай етип шешенлик өнери, шешенлер дәрәтиўшилиги (ораторлық) әйемги Грецияда риторика илими болып қәлиплескени менен көркем әдебиат пенен бирге өмир сүрип хәм әдебиаттаныў илими менен сыбайлас үйренилип киятыр.

Шешенлик өнери Египет, Ассирия, Вавилон, Хиндстан хәм Орайлық Азияда жасаўшы түркий халықларда (Түрк қағанаты) да жоқары баҳаланған. Халық алдында, үлкен рәсмий хәм рәсмий емес жыйынларда, той-мәресим салтанатларында шығып сөйлеў, сөйлеў механизмин қәлиплестириў бағдарындағы әйемги тәжирийбелик үлгилер биз атап өткен мәмлекетлер менен халықларда болыўы тәбийий қубылыс.

Түркий халықлары әдебияты, фольклоры тарийхында да ерте дәўирлерден бизиң

халқымыз шешенлик сөз өнерине терең итибар бергенлигинің гүўасы болып отырмыз. Әсіресе, өзбек, қарақалпақ, қазақ, қырғыз, ноғай, башқұрт хәм басқа да түркий халықлардың ески фольклорлық шығармаларында шешенлик сөз өнери хәм импровизациялық усылдың дәслепки үлгилери сақланған. Барлық түркий халықлар өзлериниң көркем әдебияты, тарийхы, философиясы, этнографиясы, жазыў мәдениаты хәм басқа да энциклопедиялық билимлердиң түп сағасын «Орхон Енисей жазыўлары» деп аталған мәдени-тарийхый хәм көркем әдебий тас жазыўлардан баслағанды мақул көреді. Бул тарийхый жазба естелик қарақалпақ халқының да руўхый дүньясы болып табылады. Өйткени, қарақалпақларда түркий халықлардың бири болғанлықтан бул ески мәдени-руўхый естеликке мийрасхор екенлигимизди естен шығармаўымыз керек. Сонлықтан да биз халқымыздың тарийхын, көркем әдебиятын, руўхый дүньясын, этнографиясын, шешенлик өнери хәм импровизациялық дәстүрин хәм оның туўылығу, қәлиплесиў, тарийхый раўажланыў басқышларының түп дәрегин усы естеликтен баслаўға толық ҳақылымыз.

Түркий халықлардың ерте дәўирдеги фольклорлық шығармалары менен бир қатарда аўызеки тарийхый эпикалық шығармалары болған «Тумарис», «Шырақ» хәм басқа бир неше көркем әдебий дәретпелер әсирлер даўамында Орта Азия халықларының руўхый дүньясында өмир сүрип келди. Мине, бул шығармаларда шешенлик сөз өнериниң үлгилерин, импровизациялық қубылыстың белгилерин, дәстүрлерин аңлаўға болады.

Шешенлик өнерин ийелеўде үлкен әҳмийетке ийе болған Риторика пәни Грецияда, Афинада турмыс талапларының нәтийжесинде суд мәжилислериниң бағдарында жүзеге келип, кәсип түри хәм илим сыпатында раўажланған болса, Орта Азияда жасаўшы қәўимлер, руўлар, миллетлер арасында көркем әдебияттың базасында дидактикалық бағдарда пайда болды хәм раўажланыў басқышына түсти, бирақ ораторлық пәни сыпатында баҳаланбаса да, көркем әдебияттың түри сыпатына шешенлик өнери, ал өнер, кәсип бағдарында болса, бул дәретіўшиликти ийелеген адамды шешен деген халықлық атама берилди.

Қарақалпақ халқының шешенлик өнериниң тарийхын Түрк қағанаты (ханлығы) дәўиринен мийрас қалған «Орхон-Енисей жазыўлары» деп аталған қулпы тасқа қашаў менен ойып

жазылған қулпы тас жырларынан баслаў мақсетке муўапық болады. Түрк қағанатлығы дәўиринде Билке қаған, Қултегин, Тоныкөк сыяқлы ел бийлери хәм баҳадырларының қара сөз бенен шешенлик импровизациялық усыл хәм көркем тил менен жазылған жанрлық тәбияты тарийхый жырды, жоқлаўды елеслететуғын тас поэзия нағыз буның айқын дәлийли болып табылады.

Түркий халықлары шешенлик өнери тарийхында шешенлик хәм импровизациялық талантқа, уқыпқа ийе болған барлық түркий халықларға ортақ данышпанлардан Абу Райхан Беруний, Абу Наср Фарабий, Ибн Сина, Абу Абдулла Әл Хорезмий, Юсуп Ҳас Ҳажиб, Махмуд Қашқарий, Ахмет Югнакий, Хожа Ахмет Яссаўий, Сулайман Бақырганий, Әмир Унсурулмаоний Қайқабус, Саадий, Насратдин Рабғузий, Әлийшер Наўайы, Захриддин Мухаммед Бабур дәретіўшилиги хәм олардан бизге жетип келген көркем әдебий хәм энциклопедиялық шығармалары да айрықша әҳмийетке ийе. Бул данышпанлардың шығармаларында көркем поэзия хәм илимий болжаўлар менен қарысып кеткен ораторлық (шешенлик) хәм импровизациялық уқыпшылықтың үлгилерин аңлаўға болады.

XIV–XVII әсирлерде шешенлик өнериниң жыраўлық поэзия менен қарысып раўажланғанында байқаўға болады. Демек бул дәўирлерде жасап өткен жыраў-шайырлар мийрасында Соппаслы Сыпыра жыраў, Асан қайғы, Доспанбет жыраў, Мүйтен жыраў хәм басқа жыраў-шайырлар дәретіўшилигинде олардың жыраўлық, шайырлық таланты менен бирге шешенлик өнериниң де үлгилерин ийелегенін аңлаўға болады. Соның ушын да бул дәретіўши тулғаларды шешенлик өнериниң ўәкиллери сыпатында да баҳалаўға толық тийкар бар.

Буннан соңғы XVIII–XIX әсирлерде қарақалпақ классикалық әдебиятында да шешенлик өнери поэзия менен қарыстырып, қос өнердиң ийеси болған Жийен жыраў, Күнхожа, Әжинияз, Бердақ, Өтеш шайырлардың дәретіўшилигинде, олардан халқымызға бай руўхый ғәзийне болып бизге жетип келген шығармаларында да көриўге болады. Солай етип шешенлик өнери жыраўлық поэзия, классикалық әдебият базасында қәлиплесе раўажланыўын сезсек, оның менен қарасып, синкретикалық (синкретизм) усылда раўажланғаны көзге тасланады. Қарақалпақ халқы турмысында шешенлик өнерин шешенлер, жыраўлар, шайырлардан басқа да сол дәўирлердеги

хәкимшилик басқарыу ұйымларының алдыңғы данышпан ел ағалары, аталықлар, қәуім хәм урыу бийлерінде де жүдә шеберлік пенен үрдис еткенлигин көриуге болады. Себеби бул тәбийий хәм нызамлы қубылыс еди. Әлбетте, ел басшылары, бийлер халық алдында шығып сөйлеуде биринши нәубетте шешенлик талантқа (ораторлық), импровизациялық уқыпшылыққа мүтәж еди. Солай етип бул дәуір турмысында шешенлик өнериниң раўажланыуына үлкен үлес қосқан хәм шешен хәм импровизатор, хәм ел ағасы, халық атасы, қәуім хәм урыу басшыларынан Маман бий, Айдос бий, Ерназар бий, Турым бий, Ережеп тентек, Өмирбек лаққы хәм т.б. бий хәм шешенлердиң исмин атау өтиу орынлы.

Шешен болыу ушын импровизациялық уқыпқа ийе болыу керек. Егер де шешенде импровизация болмаса, мәселени унамлы шешип бере алмауы, машқала туудырып турған жағдайда сөз күдирети арқалы жумсарта билмеуи де мүмкин. Солай етип оның шешенлик таланты, ақыл-парасаты, сөз жүйесин тауып бериу позиция көринбей қалады.

Импровизация усылы көркем өнердиң барлық түрлерінде (көркем әдебият, музыка, театр, жиповись, хореография) бар болған көркем әдебий қубылыс болып табылады. Бул көркем әдебий қубылыс таярлықсыз суўырып салыу, хәзир жуўаплы, төкпе талант, тәбийғый таланттың сол заматта туўылыуы, сөз тапқырлығы қәсийетлерине ийе болады.

Қарақалпақ әдебиятында улыуа сөз өнеринде жыраулар, шайырлар, бақсылар, шешенлер (ораторлар), лаққыларда импровизациялық қубылыс, яғный сөзге таярлықсыз суўырып салыу, төкпе талантшылық қәсийетлерине, уқыпшылығына ийе болған. Бундай импровизациялық қәсийетке ийе болған дәретиуши тулғаларды биз ерте дәуірлерден көзге тасланатуғын халқымыздың көркем аўызеки дәретиушилигинде, жырау-шайырлар дәретиушилиги (Соппаслы Сыпыра жырау, Асан қайғы, Доспамбет жырау, Мүйтен жырау, Жийен жырау, Жийренше шешен хәм XIX әсирдеги классик шайырлардан Күнхожа, Әжинияз, Бердақ, Өтеш хәм кейинги дәуірлердеги халық шайырлары Садық шайыр, Рам шайыр, Т.Жумамуратов хәм т.б. шайырлар дәретиушилигинде, күлкили сөз айтыушыларда, лаққыларда, шешенлерде (ораторлар) ушыратыуға болады.

Қарақалпақ шешенлик өнери тарийхында әпсанауий жырау Қорқыт ата, Соппаслы Сыпыра жырау, Асан қайғы, Жийренше

шешен, Доспамбет хәм т.б. жыраулардың өз дәуиринде дана сазгер жырау, философ данышпаны болыуы менен бирге ханды хәм халықты аўзына қаратқан шешен екенлигин жақсы билемиз. Бул жырау-шайырлардың шығармалары өз дәуириниң тарийхы, социал-жәмийетлик сиясий турмысы менен тығыз байланыслы. Жырау-шайырлардың әдебий мийрасларын үйрене отырып олардың шешен, мәмлекетлик сиясат хәм дипломатиялық ислер менен шуғылланғанын, хан кеңесгөйи болғанлығы сеземиз. Қорқыт атаның «Ешekten тулпар болмас, мыйқыдан суңқар болмас», Соппаслы Сыпыра жыраудың «Хә хан ийем, хан ийем, қулағыңды сал ийем... қызыға берме урысқа, зыяны тийер ырысқа», Асан Қайғының «Әй хан ийем, хан ийем, мен айтпасам билмейсең, қымыз ишип қызынып, қызараңлап терлейсең, өзиңнен басқа хан жоқтай» деген сөзлери импровизация менен батыл түрде айтылған шешенлик өнериниң үлгилери болып табылады.

Асан Қайғының жәмийетлик искерлиги хан мәсләхәтшиси (мәмлекетлик кеңесгөй) халықлар хәм мәмлекетлер арасындағы дипломатиялық ислерди әмелге асырыушы сыпатында көринеди. Базы жағдайларда мәмлекетлик сиясатқа толық араласып, Жәнибек ханның сиясий ислерин мақулламай батыл түрде қарсы шығады.

Бул оның көрегенлиги, мәмлекеттиң абыройсызланыуының алдын алыуда, халықтың тыныш өмир сүйриуде үлкен роль ойнағанлығын көрсетеди. Демек оның;

«Аңылып жүрген көп душпан,

Елге жау боп келеди,

Қуладин кусты өлтirse,

Өз басыңа келеди:

Әй Жәнибек ойласаң,

Қыйлы-қыйлы заман болмайма?»-деген қатарлары хан кеңесгөйи болғанлығын билдирсе, екіншиден оның импровизатор шешен, шайыр екенлигин толық дәлилейди.

Қарақалпақ әдебияты тарийхында шешенлик өнериниң идеялық бағыты, мазмунына, тематикасына итибар қаратсақ, XIV-XV әсирлердеги Соппаслы Сыпыра жырау, Асан Қайғы хәм Жийреншеге байланыслы шешенлик сөзлерде ханлар хәм халық турмысы, мәмлекетлик сиясат, дипломатия, халықлар дослығы сыяқлы мәселелер сөз етиледі. Ал, кейинги дәуірлердеги Маман бий, Айдос бий, Турым бий, Ережеп бий, Өмирбек лаққы хәм т.б. бийлер, шешенлер, лаққылар тусындағы шешенлик сөзлерде урыулар арасындағы дау-

жәнжеллер, суў мәселеси, аўызбиршилиқ, жер даўы хэм т.б. мәселелердиң шешимин табыў ушын даналық, тапқырлық хэм импровизациялық усыл менен айтылған әңгимелер, шешенлик сөзлер қурайды.

Ерте дәуірдеги қарақалпақ халқының руўхый-психологиялық турмыслық келбетин белгилейтуғын шешенлик сөзлерде ҳазир жуўапшылық (импровизация) терең ой-пикир, мәнилик хэм жумбақлы гәп, астарлы сөзлер менен орап бериў дәстүрге айланған. Бундай дәстүр дәуір тарийхы ушын хэм сиясий-жәмийетлик процессте оғада әҳмийели кубылыс еди.

Шешенлик сөз өнеринде шешенликти хэм жыраўлық поэзияны бирлестире алған Соппаслы Сыпыра жыраў, Асан Қайғы, Мүйтен жыраў, Жийен жыраў, Шанқай жыраў хэм т.б. шешен-жыраўларды биз әдебиат тарийхы арқалы жақсы билемиз. Булардың ақыл-парасатшылық пенен сөз тапқырлығы, дилўарлығы, қыйын-қыстаўлы жағдайдан сөз

күдирети арқалы жағдайды жумсарта алыўы импровизациялық кубылыстың көриниси сыпатында баҳалағымыз келеди.

Жуўмақ. Улыўма айтқанда шешенлик өнериниң дәректери әйемги Грецияда ораторлық өнери сыпатында қәлиплескен. Ал, түркий халық әдебияты тарийхында шешенлик өнери сыпатында раўажланған. Шешенлик өнери жәмийеттиң сиясий-экономикалық, жәмийетлик-психологиялық турмысында оғада әҳмийетли кубылыслардың бир болды. Шешенлик сөзлер тапқырлық, терең ақыл-ой жемеси, импровизация туўындысы болып табылады. Импровизациялық усыл шешенлик өнерде әҳмийетли әдебий кубылыс екенлигин белгилеп өттик. Солай етип шешенлик сөзлер жәмийеттиң көркем-эстетикалық талаптарын қанатландырыў менен бирге, халықлар дослығын бекемлеўде, миллетлер ара татыўлық, сиясий-дипломатиялық халықаралық қатнастарда орны уллы руўхый мийрас болып табылады.

Пайдаланылған әдебиатлар

1. Мирзиёев Ш. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир, II том. «Ўзбекистон»2018.
2. Мирзиёев Ш. Нияти улуғ халқининг иши ҳам улуғ, хаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади, III том. «Ўзбекистон»2019.
3. История древнего востока. (под ред. В.И.Кузицин) Москва, «Высшая школа», 2003 г.
4. Жаббаров Н. Адабиёт ва миллий маънавият, Тошкент: «Манавият», 2015.
5. Қурбанов Д. Адабиётшуносликка кириш, Андижон:- «Хаёт», 2002.
6. Қобланов Ж.Т. Шет ел әдебиетиниң тарихы Алматы.: 2011.
7. Мамбетов К. Шығыс әдебияты тарийхы, «Билим», 1993.
8. Хализев В.Е. Теория литературы: Москва, «Высшая школа» 2004. стр. 243.

РЕЗЮМЕ. Давр учун муҳим бўлган халқимизнинг бир неча асрлик маънавий қадриятларини ўрганиш долзарб масалалардан бири. Мақолада ушбу масалаларнинг ечимини топишда маънавий қадриятларимиздаги нотиклик санъатининг тарихий ривожланиш босқичлари, импровизатсион ходисаси ҳамда ушбу санъатнинг ёш авлодни Она Ватанга содиқ этиб тарбиялашда, маънавий дунёсини бойитишда, сиёсий-дипломатик, халқаро муносабатлар ва миллатлараро тотувлик, халқлар дўстлигини таъминлашда муҳим ҳодиса эканлиги очиб берилди.

РЕЗЮМЕ. Изучение многовековых духовных ценностей нашего народа, важных для периода Третьего Ренессанса, является одним из актуальных вопросов. В статье раскрываются этапы исторического развития ораторского искусства в наших духовных ценностях, явление импровизации, а также то, что это искусство является важным явлением в воспитании молодого поколения преданным Родине, обогащении его духовного мира, обеспечении политико-дипломатических, международных отношений и межнационального согласия, дружбы народов.

SUMMARY. Studying the centuries-old spiritual values of our people, important for the Third Renaissance period, is one of the pressing issues. The article reveals the historical development stages of oratory in our spiritual values, the phenomenon of improvisation, as well as the fact that this art is an important phenomenon in educating the younger generation as patriots of the Motherland, enriching their spiritual world, ensuring political-diplomatic, international relations and interethnic harmony, friendship of peoples.